

A 14. SZÁZAD ELEJI „HALICS” ÉS A LENGYEL–MAGYAR ÉRDEKEK*

Font Márta

Halic–Volhínia 14. század eleji történetét sűrű homály fedi, ami a források hiányából adódik. A 13. század végéig vannak információink a Halics–Volhíniai Évkönyvből (HVÉ), illetve 1340 után, amikor a lengyel koronához tartozott Halicsnak egy része, a lengyel kancellária tevékenységén keresztül növekszik az adatok mennyisége. Ugyanakkor a 14. század eleje az az időszak, amikor a terület a lengyel királyság és a litván nagyfejedelemség részévé vált, azaz jelentősen átrendeződött a térség politikai arculata.

Az előzmények

Halic–Volhínia sajátossága az a különös „peremvidék-helyzet”, amelynek tulajdonképpen a létét is köszönheti: peremvidéknek számított mind a Kijevi Rusz, mind Kis-Lengyelország–Mazóvia, mind a Magyar Királyság szemszögéből. Eredendően nem tartozott a Kijevi Ruszhoz sem: a 10–11. század fordulóján a keleti és nyugati szlávok közötti határvonal területe volt (Cservonnaja Rusz) (Исаевич 1996: 81–104). A 11. század utolsó harmadában kiformalódó – akkor még igen kicsi – központok (Peremysl, Tyerebovl) a steppe világával (kunok) kontaktusba lépve teremtették meg önállóságukat (SRH: I, 414–415; Font 2005b). Ez a „peremvidék-szituáció” a 12. század során kedvezően hatott, hiszen minden oldalról biztosítani tudta Halics függetlenségét (Грушевський 1903–1905: II, 407–504). A 12. század végéig Volhínia más utat járt be, Vlagyimir Monomah leszármazottainak Msztyiszlavics ágához tartozott. A 12. század során Halics–Volhínia gazdasági helyzete előnyösen változott: a kunok steppei jelenléte miatt a dnyeperi vízi közlekedés elveszítette biztonságát, és a forgalom a Dnyeszterre helyeződött át (Noonan 1987).

Az adókból származó jövedelem, amelyet a sókereskedelem tovább növelt, nemcsak a Rurik dinasztia fejedelmeit, hanem a bojárokat is gazdagította (Halbach 1985: 209–215; Heller 1987: 147). Nem csoda, hogy a 12.

*Készült az MTA–ELTE Történeti Ruszisztika 2006 TKI 194 támogatásával.

század végére mind a magyar, mind a lengyel expanzív törekvések célpontjává vált. Ez a törekvés mindkét részről megfelelő dinasztikus megalapozottsággal bírt, amely a középkori területszerző törekvések elengedhetetlen eleme volt. A 12–13. század fordulóján valósult meg Halics és Volhínia összekapcsolódása, a volhíniai részből származó Roman Msztyiszlavics kezében (Головко 2001). Roman rövid uralma (1199–1205) és leszármazottainak kiskorúsága eredményezte a 13. század eleji politikai krízist – amely a dinasztiaaváltás többféle lehetőségén keresztül mutatkozott meg és a lengyel–magyar befolyást erősítette (Włodarski 1966: 26–81; Font 2005a: 191–214 – további irodalommal). A 13. század eleji kaotikus helyzeten (Font 2005a: 188–232) a korszak kiemelkedő személyisége, Danyiil lett úrrá (Bartnicki 2005; Котляр 2002; Головко 2006). Danyiil volt az utolsó, aki ki tudta használni a kelet–nyugati határvidék helyzeti előnyét. Kedvező volt az a szituáció, hogy az 1230-as években mind a magyar, mind a lengyel expanzív törekvések alábbhagytak, így Danyiil territóriumát nyugatról nem fenyegette veszély. Ez a körülmény Danyiil belpolitikai lehetőségeiben hozott változást: 1238-ban Kijev megszerzésével Halics–Volhínia további pozícióit erősítette. A tatárjárás után viszont a nyugati kapcsolatokban – amely a korábbiakhoz képest a pápai kúriával egészült ki – támaszt talált a tatárokkal szemben. Ennek a politikának az eredménye az 1253. évi koronázásban öltött testet, hiányosságai pedig a tatárokkal való harc eszköztelenségében fejeződtek ki (Font 2005a: 259–263). A tatárok melletti hűséget személyes jelenléttel kellett bizonyítani, pl. amikor a tatárok lengyel területek ellen indultak. Az ellentmondást Danyiil úgy oldotta fel, hogy személy szerint nem vett részt egy ilyen katonai demonstrációban, elmenekült a tatárok elől Magyarországra, de testvérét (Vaszilko) és fiát (Lev/Leó) a tatárok „megsegítésére” küldte (ПСРЛ: II, 850). A fejedelemség védelmi képességét csökkentette, hogy a déli határvédelmet fel kellett számolni, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a terület tatár fennhatóság alá került. Halics mint központ megszűnt, és a helyét az északabbra fekvő Holm foglalta el (Font 2005a: 259). Lev Danyilovics idején Halics–Volhínia egyre inkább a lengyelek és a tatárok közötti ütközőterületté vált (Stökl 1981: 526–532): a tatárok melletti katonai jelenlét kényszerét a magyar királyleánnyal kötött házassága nem tudta ellensúlyozni (Długosz: VII, 394, 397–398).

Russia Minor

A 14. század elejére Halics–Volhínia inkább hagyomány, mint realitás. Ekkorra a tatár és a litván támadások szorításában az egykori halics–volhíniai fejedelemség területe összezsugorodott, belső struktúrája is megváltozott. Volhínia mint település helyett már évszázadnyi idővel korábban más központok váltak fontossá: Vlagyimir, majd Belz. Halics megszűnt központtá lenni a 13. század második felében, a fejedelemség déli része teljesen a tatárok fennhatósága alá került. Ami fogalmilag az összetartozást jelenthette, az a Ruszhoz tartozás hagyománya, amely a latin szóhasználatban *Russia*-ként szerepelt. A „kis” jelző pedig – a korábbi egészhez képest – valóban kicsi területre utalt. A *Russia Minor* elsőként mégsem latin, hanem görög formában a konstantinápolyi pátriárka egyik levelében (Soloviev 1966: 167) fordult elő „*Mikra Rosia*” alakban. Ugyanekkor Jean de Winthertur krónikájában még jelző nélkül „*reges Ruthenorum*” (Uo.: 166) szerepelnek az itteni fejedelmek a tatár harcok emlegetésekor.

A 14. század legelejének szereplői

A 14. század elején még élt Leó (Lev) Danyilovicsnak néhány lezármazottja, róluk Władysław (Ulászló) Łokietek külpolitikáját vizsgálva értesülünk (Włodarski 1966: 221–241). Władysław, akinek Leó hosszabb ideig szövetségese volt, jól tájékozottnak tekinthető a szomszédos fejedelemség ügyeiben; szűkebb családjá ma zóviai és halicsi gyökerei miatt pedig uralmának további kiterjesztésében már ekkor is érdekelt lehetett. Leó halálát követően fia, I. Jurij (Jurij Lvovics) kezébe került a hatalom Halicsban. Jurij felesége Władysław Łokietek testvére, Eufémia volt (Uo.: 255; Dąbrowski 2002: 207; Szczur 2002: 313; Balzer 2005: 606–613). Mindketten 1308-ban haltak meg, ahogy erről Długosz krónikája tudósít. Gyermekük nevét 1316-ból ismerjük (Andrej és II. Leó), midőn róluk mint a halicsi *dux*-okról (*duces totius terrae Russiae, Galliciae et Lodomeriae*) esik szó (Dąbrowski 2002: 249, 255). Ők Leó Danyilovics unokái voltak. 1323-ból származik a róluk szóló utolsó adat, Władysławnak a pápához írott leveléből: „*ultimi duo principes Ruthenorum de gente Scismatica [...] decesserunt ex hoc luce*” (Uo.: 242). Haláluk okát nem ismerjük, de önmagában az a tény, hogy egyszerre vesztették életüket, feltételezhetővé teszi, hogy csatában hunytak el. Utódot nem hagytak hátra, így került előtérbe a női ág.

Bolesław-Jurij hatalomra kerülése 1324-ben

I. Jurij és a lengyel Eufémia házasságából született Mária nevű leányuk Trojden szandomiri fejedelem felesége lett (Uo.: 242–249). Ebből a házasságból született Bolesław-Jurij vagy Jurij Trojdenovics, vagy II. Jurij, aki Halics utolsó fejedelme volt.

1324-ben Bolesław-Jurij (II. Jurij) jelölését a halicsi „trónra” valószínűleg Łokietek Ulászló (Władysław) támogatta. A lengyel környezetben nevelkedett Bolesław-Jurij a halicsi bojárok számára idegen lehetett; erre utal a lengyel Jan z Czarnkowa megfogalmazása: *„Rutheni unanimiter sibi in ducem dominum suscipierunt”* (MPH: II, 626). Nem zárhatjuk ki azt sem, hogy Ulászló fegyveresen segítette hatalomra Bolesławot, amint ezt a lengyel szakirodalom feltételezi (Paszkievicz 1925: 13, 21–22; legújabban: Wyrozumski 1997: 114). Paszkievicz feltételezi továbbá – és gondolata továbbgyűrűzött a későbbi szakirodalomba –, hogy Ulászló vejétől, Károly Róbert magyar királytól is segítséget kapott. Ez a feltételezés egy 1325. évi oklevélre épít. Ebben az oklevélben, amelyet Károly Róbert Rikalf (Ricolph) fia Rikalf számára állított ki, az uralkodó utal a lengyel királynak küldött segítségre: *„Praeterea cum quendam partem gentis nostrae, et ipsum Magistrum Ricolphum inter ipsam partem Gentis nostrae capitaneum et maiorem nominando, in subsidium et auxilium Magnifici principis Domini Ladislai, Dei gratia regis Poloniae, soceri nostri carissime, qui contra sibi insurgentes suos multos inimicos, opponere se necessario debeat”* (CD: VIII/2, 627 (№°295)). Később megemlíti, hogy a hadjárat sikeres volt és a lengyel király *„suos aduersarios superavit”*, Ricolph pedig Magyarország jó hírnevét öregbítette. Az oklevél a magyar kutatás számára sem ismeretlen (l. legújabban: AOKL: IX, 147), de a lengyel királynak küldött segítséget az Anjou-kor hadtörténetét író Kristó Gyula nem Halicsba vezetett hadjáratlal kapcsolta össze, hanem a lengyel királynak a cseh, illetve német lovagrenddel való konfliktusait látta mögötte (Kristó 1988: 75).

Úgy véljük, a háttér alaposabb vizsgálata a lengyel történetírás álláspontját erősíti. Łokietek Ulászló számára Mazóvia különállása is komoly gondot jelentett. A Piastok mazóviai ága dinasztikus házasságokon keresztül szoros kapcsolatban állt mind a litván terület, mind a nyugati Rusz fejedelmekkel. A Mazóviát uraló fejedelmek az újjászülető királyi hatalmat opponálva a Német Lovagrenddel is alkalmanként szövetségre léptek (Szczur 2002: 360–364). Miután Mazóvia is több részfejedelmi területből állt (Wiz-

na, Sochaczew, Płock), Ulászló egyikükkel szövetségbe egyrészt saját halicsi befolyását növelte, másrészt mazóviai ellenfeleit megosztotta, harmadrészt Litvánia további előretörését akadályozta meg a keleti szlávok lakta térségben. Ulászló számára tehát egyáltalán nem volt közömbös, kinek a kezébe kerül Halics. Károly Róbert 1322-ig alapvetően visszafogott volt a külföldi hadakozás tekintetében, mivel lekötötte a tartományurakkal való küzdelem (Kristó 1988: 67). Úgy véljük, nyomós indokra volt szükség, hogy sereget indítson a magyar határon túlra. Az esemény nem kevésbé jelentéktelen voltára utal az a kiváltság, amelyben Rikalfot a magyar király részesítette: örököseivel együtt kivette a megyésispán joghatósága alól, saját birtokaikon pedig megkapták az ítélkezés jogát. Az oklevél 1325-ben kelt, a szöveg elején utalás történik a Kassa melletti csatára (1312), ami a lengyel királynak nyújtott segítség esetleges korábbi voltára enged következtetni. Rikalf apja 1260–1288 között viselt ispáni címet, Rikalf gyermekeit 1328-ban ispáni illetve bírótársi minőségben látjuk,¹ így teljes joggal feltételezhető, hogy az 1312-es kassai ütközetben személyesen jelen volt. Úgy véljük ugyanakkor, hogy az 1312. évi esemény nem kronológiai közelsége, hanem az utána álló esemény (a lengyel királynak nyújtott segítség) fontosságát kiemelendő került egymás mellé. Az 1325-ben kelt oklevél pedig visszavezethető az 1324. évi sikeres hadakozásra, ahol Rikalf vezető szerepet játszott. Az eseménysort hitelesíti továbbá, hogy Ulászló 1320 után volt királynak nevezhető, Károly Róbert határon túli hadakozásra 1322 után vállalkozhatott, és minden bizonnyal voltak ismeretei arról, hogy Halicsnak a rokonságban maradása magyar érdekeket is szolgál. A katonai siker egy kismemesi család felemelkedését vonta maga után.

Bolesław-Jurij halicsi uralma (1324–1340)

Bolesław-Jurij halicsi uralkodásáról kevés adatunk van. Rokoni kapcsolatai leképezik Russia Minor helyzetét a térségben. Ő maga anyai ágon Rusz-beli, apja után mazóviai volt, és a litván nagyfejedelem egyik leányát, Eufémiát vette feleségül (Włodarski 1966: 278; Rowell 1994: 99; Balzer 2005: 783–790). Eufémia testvére, Aldona-Anna Nagy Kázmér első felesége lett. A litvánok, Mazóvia és Kis-Lengyelország konfliktusaiban Bolesław-Jurij is lavírozni volt kénytelen, pl. 1331-ben Mazóviával szemben a litvá-

¹ A Sáros megyei Tarkői családról l. Engel 1996: II, 421.

nok oldalára állt, de emellett kapcsolatot tartott fenn a Német Lovagrenddel is. 1325-ből és 1327-ből is ismerünk olyan dokumentumot, amelyet a tatárokkal kapcsolatos védelem tárgyában írt. A litvánokkal való hadakozást pedig az 1330. szeptember 27-én Płowcynál lezajlott csata példázza. 1337-ben viszont, amikor a tatárok nagy erővel támadták meg Lublint, „ruszok” is felvonultak a tatárok oldalán (Paszkievicz 1925: 33–35; Włodarski 1966: 271–294; Rowell 1994: 95–111).

Bolesław-Jurij lehetett az a „*Lothka dux Ruthenorum*”, aki 1338. június végén (Péter-Pál napja tájékán) Visegrádra érkezett Károly Róbert udvarába, ahol barátsággal fogadták (Włodarski 1966: 283–284; Wyrozumski 1997: 117). Látogatásának sem céljáról, sem körülményeiről nem tudunk, de úgy véljük, összefüggésbe hozható Károly Róbertnek fia, Lajos lengyel trónörökösödését előkészítő lépéseivel.

Bolesław-Jurij Német Lovagrenddel fenntartott kapcsolatának tulajdonítja a lengyel történetírás, hogy 1339-ben német jogon való telepítést engedélyezett Szanokban egy bizonyos Szandomirból való Bertalannak (Paszkievicz 1925: 41). Ez a „morzsányi” adat utal arra is, hogy Jurijnak latin nyelvű lehetett a kancelláriája. Bolesław-Jurijről lehet szó abban a két lengyelországi oklevélben (1334. február 11-i és 1335. október 20-i keltezéssel), amelyekben egy „*Dei gratia natus dux tocius Russie Minoris*” (Paszkievicz 1925: 166–167; Włodarski 1966: 282) fordul elő. Nagy Kázmér uralkodása idején szerepelt először latinul a „*dux Russiae Minoris*” kifejezés a lengyel kancellária szóhasználatában, bár nem következetesen, hiszen Kázmér másutt „*heres et dominus tocius terre Russie*”-nak mondja magát, a *Minor* jelző alkalmazása nélkül (Soloviev 1966: 166–167; Wyrozumski 1997: 116).

Bolesław-Jurij minden bizonnyal a lengyel támogatottságát feledtetni szándékozva térhetett át az ortodox hitre, amire közvetett bizonyíték XXII. János pápa levele Ulászló lengyel királynak: „*audivimus, nobilis vir Boleslaus dux Russiae, pronepos tuus, qui ex ritus imitatione grecorum ab universalis sanctae Romanae matris ecclesiae unione dividitur*”. Majd arról, hogy Bolesław „*ut ad fidem catholicam sese convertat*” (Theiner: I, 299 (№ 384)). XII. Benedek pápának (1334–1341) egy későbbi (1341) bullájából arra következtethetünk, hogy Bolesław-Jurij teret engedett az uniós törekvéseknek, „nyitott” a katolicizmus felé. A pápa viszont elégtelennek tartotta ezirányú lépéseit (Uo.; Wyrozumski 1986: 85). Lehet, az ebből adódó konfliktus vezetett oda, hogy 1340-ben Bolesław-Jurij egy bojári összeeskü-

vés áldozata lett. Halála után egy rövid időre az irányítás is a bojárság kezébe került (Dmitrij Detko). A krakkói káptalan feljegyzései szerint Bolesław-Jurij 1340. április 7-én hunyt el, és Kázmér már április 16-án elindította hadjáratát *Russia Minor* felé.

Lengyel siker

1340-ben Nagy Kázmér elfoglalta Halics nyugati részét (Szanok), emiatt a litvánokkal bonyolódott egy hosszú háborúba, a magyarokkal pedig jogvitába (Kristó 1988: 126–129, 134–136). Jan z Czarnkowa szerint az említett Detko és egy Daniel nevű bojár értesítette a tatárokat a lengyel támadásról (MPH: II, 629), ami a konfliktus továbbgyűrűzéséhez hozzájárult. Nagy Kázmérnak háborúznia kellett a litván Gedimin fiával, Lubarttal; míg nem a lengyel és litván érdekszféra elkülönült egymástól. Lengyelország, azaz Nagy Kázmér támogatta a katolikus egyházi missziót *Russia Minor* területén, amelyet a 14. században a ferences és domonkos szerzetesek végeztek, majd a 15. században csatlakozott hozzájuk a ciszterciek rendje is (Theiner: I, 299 (№ 383); Abraham 1904: 190–192, 195; Wyrozumski 1986: 86–88). A latin és ortodox egyház egymás melletti működése szintén hosszú ideig fennálló konfliktust eredményezett.

IRODALOM

Források

- AOKL – Géczy Lajos (szerk.), *Anjou-kori Oklevéltár IX. (1325)*. Budapest–Szeged, 1997.
- CD – Fejér, Georgius (ed.), *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Budaë, 1829–1844.
- Długosz – *Ioannis Dlugosii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Libri XII. Liber nonus septimus (1241–1294)*. Varsaviae, 1975.
- MPH – Bielowski, A. – Kętrzyński, W. (eds.), *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, I. 1864, II. 1872, III. 1878, IV. 1884, V. 1888, VI. 1893. (Reprint: Warszawa, 1960.)
- SRH – Szentpétery, Emericus (ed.), *Scriptores rerum Hungaricarum I–II*. Budapestini, 1937–1938.
- Theiner, Augustino (ab.), *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia I. 1217–1409*. Romae, 1860.
- ПСРЛ – *Полное собрание русских летописей II.: Ипатьевская летопись*. Москва, 2001.

Feldolgozások

- Abraham, Władysław 1904, *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi I*. We Lwowie.
- Balzer, Oswald 2005, *Genealogia Piastów*. Lwów, 1895. (Reprint: Kraków, 2005.)
- Bartnicki, Mariusz 2005, *Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264*. Lublin.
- Dąbrowski, Dariusz 2002, *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*. Poznań–Wrocław.
- Engel Pál 1996, *Magyarország világi archontológiája I–II*. Budapest.
- Font Márta 2005a, *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szegedi középkortörténeti könyvtár 21. Szeged.
- Font, Márta 2005b, Old-Russian Principalities and their Nomadic Neighbours: Stereotypes of Chronicles and Diplomatic Practice of the Princes. *Acta Orientalia* 48, № 3, 267–276.
- Halbach, Uwe 1985, *Der russische Fürstenhof vor dem 16. Jahrhundert*. Stuttgart.
- Heller, Klaus 1987, *Russische Wirtschaft- und Sozialgeschichte. Die Kiever und Moskauer Periode*. Darmstadt.
- Kristó Gyula 1988, *Az Anjou kor háborúi*. Budapest.
- Noonan, Th. S. 1987, The Monetary History of Rus'. *Harvard Ukrainian Studies* 11, № 3–4, 384–443.
- Paszkievicz, Henryk 1925, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*. Warszawa. (Reprint: Kraków, 2002.)
- Rowell, S. C. 1994, *Lithuania Ascending. A pagan empire within East-Central Europe 1295–1345*. Cambridge.
- Soloviev A. V. 1966, „Reges” et „regnum Russiae” au moyen âge. *Byzantion* 36, № 1, 144–173.
- Stökl, Günther 1981, Das Fürstentum Galizien–Wolhynien. In: *Handbuch der Geschichte Russlands I*. Stuttgart, 484–533.
- Szczur, Stanisław 2002, *Historia Polski. Średniowiecze*. Kraków.
- Włodarski, B. 1966, *Polska i Ruś*. Warszawa.
- Wyrozumski, Jerzy 1986, *Kazimierz Wielki*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Wyrozumski, Jerzy 1997, Polska – Węgry i sprawa Rusi Halicko-Włodzimierskiej za Kazimierza Wielkiego. In: Zielińska-Melkowska, Krystyna (red.), *Europa Środkowa i Wschodnia w polityce Piastów*. Toruń, 111–119.
- Головко, О.Б. 2001, *Князь Роман Мстиславич та його доба*. Київ.
- Головко, О.Б. 2006, *Корона Данила Галицького*. Київ.
- Грушевський, М. 1903–1905, *Історія України-Русі I–III*. У Львові.
- Ісаєвич, Я. 1996, *Україна давня і нова: Народ, релігія, культура*. Львів.
- Котляр, М. 2002, *Данило Галицький*. Київ.

РЕЗЮМЕ

«Галич» в начале 14-ого века и интересы польского и венгерского государств

Автором исследуется период Галицко-Волынского княжества, который недостаточно освещен в источниках. В Галицко-Волынской летописи события фиксируются лишь до конца 13-ого столетия, потому что далее княжество все больше и больше теряет свою самостоятельность. В 1340 г. западная часть Галицко-Волынского княжества становится владением польской короны. С этого момента увеличивается количество латыноязычных известий о нем. Польский король Владислав Локетек в 1324 г. назначил на галицкое княжение своего ставленника, Болеслава-Юрия, в этом помог ему Карл Роберт, король венгерский. Автор показывает, как об этом историческом факте сообщается в одной венгерской грамоте 1325 г., на которую до сих пор венгерская историография не обращала внимания. В исследуемый период перестает существовать и бывшая структура Галичины, это подчеркивается словоупотреблением автора «Галич».